

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼՔ

ԱԶԳԵՐՆԻՍ ԿՅԱՌԱՋԱԴԴԻՄԷ ԿՈՐ

(Նամակ խմբագրութեան)

Կարդացիւնք Լէօ-ի «Ստեփաննոս Նաղարեանց» Նոր հրատարակութիւնը:

Կարդացիւնք և, չմտնելով մանրամասնութիւնների մէջ, կողէինք մի քանի խօսք ասել մեր ստացած տպաւորութիւնների և մեր մէջ զարթեցրած խոհերի մասին:

Գրքի թէ նաչխուն շապիկը և սրա ծղրտան նկարները, թէ համարձակ լեզուն ու ճոճաւն բառերը, թէ ուժգին շեշտերն ու ձիգ բացականչութիւնները կրում են «առաջադիմական» հանդիսանալու բոլոր պայմանները:

Յայտնի է, որ Լէօն, ինչպէս քանիցս շեշտել է «Մշակ»-ի մէջ իր «Կիրակնօրեայ» թէ հանապազօրեայ զրոյցներում ու լօղուածներում, միշտ գրում է «նոր ալբուքենից» սկսող ընթերցողների համար: Իր նոր լուս հանած գրքի մէջ էլ միակ շեշտաւոր մեղադրանքը, որ բացարձակապէս տալիս է Ստեփաննոս Նաղարեանցին, հէնց այն է, որ նա, Նաղարեանցը իր «Հիւսիսափայլը» խմբագրելիս չէ հետեւել Լէօի անդուգական օրինակին. այսինքն՝ «նոր ալբուքենից» սկսող ընթերցողների ճաշակին ու մտքին չէ լարմարեցրել իր «Հիւսիսափայլի» բովանդակութիւնը: Ուրիշ խօսքերով՝ Նաղարեանցը «Հիւսիսափայլը» հրատարակելուց առաջ չէ եղել աշակերտած մեր խորողին:

Լէօն իբրև հասարակ ժողովրդի մարդ շատ լաւ գիտէ, որ «նոր ալբուքենից» սկսող ընթերցողների առաջ կամ չպէտք է բնաւ պակասաւոր, սխալական կողմեր ցոյց տալ այն գործիչների, որոնց ուզում են պաշտելի դարձնել ալդ սկսնակների, ալդ հասարակների աչքում, կամ, եթէ աղպիսիներ էլ պատահեն, պէտք է սրբած, մաքրած, արդարացրած ներկայացնել: Գիտէ և այն, որ աղպիսիների առաջ մեծ, գիտնական հեղինակ հանդիսանալու համար՝ պէտք է մեծերից բռնացնել, բարձրից սկսել, առանց կանգ առնելու՝ աջ ու ձախ հարուս-

ծել, իր հերոսին զովելով չբաւականանալու դէպքում՝ նրա հակառակորդներին լաւ կշտապինդ ու նորալուր լիշոցներով փառաւոր դարդարել:

Մեր առաջադիմական գործի ալժմեան կապալառուները այս ամենը շատ լաւ են սերտել և շատ աւելի լաւ էլ գիտեն ալդ ընթացքում դափնիներ վաստակել: Այսպիսով մի անգամից թէ իրենց ուղած մարդկանց են ժողովրդականացնում և թէ, որ ամենից գլխաւորն է, իրենք են ժողովրդականանում, մեծանում:

Այսպէս է ընթացել և Լէօն, արդեան առաջադիմականների հրապարակում «բանիբուն» հրատարակուած ալդ հրապարակադիրը:

Օրինակ Նաղարեանցի՝ «տկարների հետ տկար լինել լանուն ազգի և նրան օգնելու տենչանքի» սկզբունքը, նրա՝ Նաղարեանցի անտիպ աշխատութիւնները լոյս հանելուն նպաստող մեկենասներին ու բաժանորդներին գովել զովարանելու սովորութիւնը Լէօն ոչ միայն, իր խօսքերով ասենք, «սիրտ չի անում դատապարտելու», այլ և՛ «հաշտուում է արն բանի հետ, որ ալդպիսի խօսքեր արտասանողը Ստեփաննոս Նաղարեանցի շրթունքներն են»: Որպիսի մեղմ խօսքեր, քնքով վերաբերմունք «Նաղարեանցի շրթունքները»... Եւ Լէօ ոչ միայն ինքն է հաշտուում, այլ և հաշտեցնում է իր ընթերցողներին, բացականչելով. «միթէ հէնց ալժմ էլ դրութիւն չունի ալդ մի և նոյն դրութիւնը» (Ստ. Նաղ. հատ. Ա. եր. 125—127):

Մի այլ օրինակ. Նաղարեանցն իր մի անտիպ աշխատութիւնը նուիրում է Յովհաննէս եպիսկոպոս Շահխաթունեանցին: Մի քանի տարուց լետոյ նոյն աշխատութիւնը նուիրում է Լաղարեան տոհմի վաղամեռիկ մանուկ Յովհաննէսի լիշատակին: Արիստակէս եպիսկոպոս Սեդրակեան իր լոյս հանած «Յովհ. եպս. Շահխաթունեանցի կենսագրութեան» մէջ Նաղարեանցի ալդ վարմունքը «աններելի» է համարում արն պատճառով, որ Նաղարեանցը՝ «100—150 բուլբի ստանալու համար մոռանում է արն բարեկամի անունը որին չորս տարի առաջ ընծայած էր աշխատութիւնը»: Լէօն մէջ բերելով այս հանգամանքը, եղբակացնում է. «Նաղարեանցը ուրեմն մեղադրում է մի գծուծ շահասիրութեան համար» և աշխատելով ջրել Սեդրակեանի մեղադրանքը ասում է. «արն ժամանակ պէտք է ընդունենք, որ զանազան կողմերից թափւող ցաւակցութիւններն էլ գրել են միայն արնպիսի մարդիկ, որոնք Լաղարեաններից 100—150 բ. էին ստացել» (Ստ. Նաղ. Բ. հատ. եր. 392):

Սքանչելի փաստաբանութիւն:

Եւ այսպէս Ստեփաննոս Նաղարեանցի գործած ուրիշ սխալ քալերը կամ արտալաւտած գաղափարները Լէօն արդարացնում է է որ նրա ստացած կրթութեամբ, է որ ունեցած

աշխարհահայեցողութեամբ, Է որ կացութեան պայմաններով և ալին, բայց երբ խնդիրը վերաբերում է Նաղարեանցի հակառակորդներին՝ Լէօն լիշոցներ է շաղ տալի ամեն առատութեամբ. չէ խնայում մինչև անգամ իր՝ Լէօի խօսքերով՝ «հերոս, եռանդուն, խելօք, հեռատես»¹⁾, անուանած հոգևորականին, Ներսէս Աշտարակեցուն նախապաշարուած հանդիսացնելու ալն բանի համար, որ Նաղարեանցին պաշտօնի չկանչեց, հաւատ չընծաւեց, Այն խնդիրը, որ հասնում է Էջմիածնի հոգևորականութեանը, թէկուզ նրա հերոս, հեռատես ներկայացուցչին, պէտք է հաշուել, Սա մեր օրերում արդէն առաջադիմական համարուելու անհրաժեշտ նշան ու սրահն է լինելու հետ, «նոր ալուսեմնից» սկսող հասարակների ծախահարութիւններին արժանապաւն աներկբայելի պայմանն է դարձել:

Ընդհանուր առմամբ Լէօն իր «Ստեփաննոս Նաղարեանցով» մի առանձին նորութիւն չի տալիս ընթերցողներին, քան ալն, որ տուել է, օրինակ, Սմբատ Շահաղիղեան իր «Հրապարակախօս ձայնով» դեռ սրանից 21՝ տարի առաջ. ձգմարիտ է, Լէօի լեզուն անհամեմատ աւելի հասկանալի, նիւթի դասաւորութիւնը աւելի մատչելի է, քան Շահաղիղինը, բայց սրա փոխանակ՝ «Հրապարակախօս ձայնի» մտածողութիւններն աւելի խոր են, արձակած վճիռները անկեղծ հաւատի, դիտութեան և իւրացրած համոզմունքն երի արդիւնք են, ալն ինչ Լէօինը անդիր արածի, ամենօրեայ դորձածութիւնից արդէն մաշուածի, հակառակորդներին առանձին հաճողով հաշուողի, մեծամտօրէն քամահարողի տպաւորութիւններ են թողնում: Այնպէս որ առանձին հատորներով լոյս հանած գրքերի մէջ էլ Լէօն մնացել է նոյն Ֆրա-դիօրը, կանչուածողը, ինչպէս նա կալ ու կալ «Մշակի» քննադատականներում, բանասիրականներում ու կիրականօրեայ գրողներում:

Լէօի ալս առանձնապատուկ գծերը դեռ ալնպէս աչքի չեն ընկնում այժմեան մեծ մասամբ անըմբանդակ «Մշակի» մէջ, նամանաւանդ «Վրձինի» նման օրինակելի խելառ միլառ յօդուածների շարքում, ինչպէս սուր կերպով երևում են՝ Ստեփաննոս Նաղարեանց» երկհատոր աշխատութեան մէջ. Նաղարեանցի ամեն մի ասացուածքը, հակառակորդներին ուղղած դարձուածները, կամ ազդալին ու դիտական խնդիրների վերաբերմամբ արած խորհրդածութիւնները, դիտողութիւնները կրում են լրջութիւն, ծանրութիւն, խորին ուսումնասիրութիւն, հիմնական ծանօթութիւն, ազդում են հասկացողութեանդ, սրտիդ, իսկ Լէօի դատողութիւնները, տեղի անտեղի շռալած գովեստներն ու հաշուանքները, արձակած դատաւճիռները մին և նոյն գրքերում, Նաղարեանցի խօսքերին ու մտքերին կողէկող երևում են ջրալի և անհամ:

¹⁾ Ստ. Նաղ. I եր. 118—9.

Արդէն մեր ազգի առաջադիմական ընթացքի տարաբաղ-տութիւնը բնորոշուում է այն հանգամանքով, որ նոր գրա-կանութեան, նոր շարժման սկիզբ դնողը եղել են խաչատուր Արշակունցի կամ Ստեփաննոս Նազարեանցի նման եւրոպա-կան գիտութեան աւազանի մէջ վերածնունդ, խկապէս բա-նիրուն անձինք, իսկ մի և նոյն գործի առաջ տանողները քսաներորդ դարի անհամեմատ առաւել լուսաւոր ու գիտու-թեամբ ճոխացած մեր միջոցներում են ալսօր Ալէքսանդր Բա-լանթար, Լէօ, որոնք ի պաշտօնէ խօսում են ու գրում եւ-րոպականութիւնից ու եւրոպայից առանց սրանց հոտն առած լինելու: Եւ ի լրումն այս կատակերգութեան ալսօր Քալան-թար ու Լէօ նոյնպէս «բանիրուն» են հռչակում ու վկայում իրենց տանը՝ «Մշակի» էջերում իրենց գիտակցի՝ Ստ. Մալ-խատեանցի ձեռքով ¹⁾։ Բնէ անենք, որ համանման վարմուն-քը Լէօ—Թէկուդ համեստօրէն խօսելով «չառ անպաշտ ու անտեղի» է համարում Նազարեանցի ու Նալբանդեանցի վե-րաբերմամբ ²⁾։

Լէօն ունի լաւ գրելու շնորհ կարգացածները միտք պա-հելու սուր լիշողութիւն, ունի աշխատասիրութիւն բաց ալս-ամենը շատ քիչ են այնպիսի լանդուզն ձեռնարկութեամբ հա-մար, ինչպիսին որ է առաջադիմութեան էվօլյուցիայի պատ-մութիւն գրելը, գրական շարժումներ առաջ բերող խոշոր գործիչների քայլեր քննադատելը, նոր գաղափարների ժողո-վըրդականացնելը, վիճող բանակաների, տիրող վարդապետու-թիւնների ու շարժումների ծագումն, ընթացքը պատճառների լուսաբանելը: Սորա համար անհրաժեշտ է սխտեմատիքաբար ստացած ուսում, եւրոպական գրականութեան հետ լաւ ծանօ-թութիւն բուն աղբիւրների ուսումնասիրութեամբ, այլ ոչ խղճով քրիստոնատեաների, սեղմ գրական պատմութիւնների ու հանրագիտական բառգրքերի միջով: Անհրաժեշտ է գիտու-թեան խոշոր պաշար:

Լէօն անվերջ գրում է «Հայոց գրականութիւնը» լոյս է ընծայել «Ստեփաննոս Նազարեանցը» (լոյս է ընծայելու «Գրի-գոր Արծրունի») և այլ ամենը այնպիսի ծրագրով ու լուսաբա-նիւթիւններով, որով ձգտում է հանդէս հանել մեր քաղաքա-կանութեան, մեր լառաջադիմութեան գործի էվօլյուցիան: Բայց ոչ «նոր աղբիւրներից» սկսող հայի ընթերցողների խելա-պատակը կարող է տանել այդ նիւթի պահանջող ծաւալն ու իմաստը, որքան էլ «Հայր մեր որ լերկինս ես» դարձնի «Մեր Հայր որ երկնքումն ես», և ոչ էլ տասը տարի շարունակ «ալ-բուբեն» դասաւանդող վարժապետը պիտի իր աշակերտների տղիտութիւնից այնքան մեծամտի, նրանց գովքերից այնքան շլանալ, որ իր ուժերն ու կարողութիւնը այդ աստիճան մո-ռանալ:

Եթէ մեր լառաջադիմական գործի ալսօրուալ խալտառակ կացութիւնը պսակելու համար չար բաղդը Լէօներին ընտրել է

վերին դատաւոր, բոլոր սրտից կցանկալինք դոցա զդատա-
նալ, զդուշանալ, իմանալ ու պահել իրեն շնորհների և գի-
տութեան սահմաններում, որով շատ աւելի համակրելի ու պա-
տուաւոր կլինեն, քան թէ ալժամ, որ թամբել են իրենց
փալտէ ձին և ուղում են թռչել Օլիմպոսի դադաթը՝ Արամադ-
դի գլխից ամեն իմաստութիւնը խլելու:

Եւ մեր լաւաջաղիմական գործի ալ օրինակ լետադարձ
վիճակի մէջ լինելու, իրերի ալքքան ողբերգական թէ կաւա-
կերգական դատաւորութեան շնորհին է, որ ինչպէս խոստո-
ւանում է Լէօ ալսօր՝ «հալ մամուլի ընթերցողը զարգացած
դասակարգը չէ» ալ «ալբուքենից սկսող հասարակ ժողովուրդը»:

Այն ալլապէս չէր կարող լինել, քանի որ «Արձադանքը»
դադարեց, քանի որ Գրիգոր Արծրունու աթոռին անարժանա-
պէս բաղմել Ալէքսանդր Փալանթարներ, քանի որ հասարա-
կական խնդիրներ լարուցանող, մշակող, սրանց ուղղութիւն
ստուղղ, մեր լուսաւորութեան էվօլյուցիան գրող կհանդիսանան
«Շուշուալ-Ղալի գիտութեան աւադանում մկրտուած Լէօնէր»:

Ալժման իրենք իրենց առաջադիմական անուռանողնե-
ների աչն հրապարակական խոստովանութիւնը թէ զարգացած
հալ դասակարգ չէ կարողում իրենց զրաժները, թէ իրենց
թերթը՝ «Մշակ» չունի աչնքան բաժանորդներ, որ ծածկէ իր
ծախսերը, մի մի պերճախօս ապացոյցներ են «Մշակի» լետա-
դիմութեան ու անկման և տնարոյս լաւաջաղիմականների ալ-
ներն ապիկարութեան:

Ներեցէք, ալլապէս չէր Նադարեանցի ժամանակ:

Ալլապէս չէր և ոչ Գրիգոր Արծրունու ժամանակ:

Նադարեանցի «Հիւսիսափալը» կարողում էին ժամանակի
հալ զարգացած դասակարգերը: Նրա կամ հետը կամ դէմն էին
ժամանակի բոլոր լալտնի ուժերը ու մարդիկը: Ալ բան է, որ
զարգացածներին թիւը քիչ էր:

Նադարեան Ստեփաննոս, Արծրունի Գրիգոր գիտութեան
պաշարով մարդիկ էին ու բնականաբար իրենց հասկացողների,
իրենց հետ հաւասարների ընկերակցութիւնն ու ընդդիմու-
թիւնները պիտի որոնէին, իրենց շրջանի պահանջի համե-
մատ՝ և՛ սնունդի, և՛ նիստ ու կացի պահանջ պիտի զգային:
Ալ կերպ և լինել չէր կարող, Նրանք չէին կարող ջուր ծե-
ծել, ոչ քամի արածացնել, ալլ արդէն ալսօրվալ խմպլիկ ա-
ռաջաղի-նականների գործն է:

Մի տանը տարի և Փալանթարի ու Լէօի «Մշակը» ալսօր
արդէն դատարել է՝ հալ զարգացած դասակարգի համար գոյու-
թիւն ունենալուց, դադարել է հասարակական կիողղ խնդր-
ներ լարուցանելու ու արժանաւոր կերպով մշակելու կարո-
ղութիւնից, դադարել է մեր գործող դասակարգերի վրալ աղ-
դեցութիւն ու կշիռ ունենալուց և դարձել է միայն «նոր ալ-

յրուքենից» սկսողների հետաքրքրութեան «հասարակ ժողովըրդի» պարզամտութեան առարկայ:

Այսքան էլ ողորմելի լառաջադիմութիւն:

Այսքան էլ բնորոշ գնահատութիւն իրենց գործունէութեան ու արժանիքի:

Նւ միթէ ալ տեսակ հետեանքներ կարող էին առաջացնել զրանց անվերջ հալհուլանքներ, զրանց գինովացած ինքնապաշտութիւնը, զրանց բերան սերտած «լալն համամարդկային» զաղափարների անուան տակ գործ դրած ամենանեղ սիրտ եղբայրատեցութիւնները, ծալրադոն աններողամիտ վերաբերմունքներն ու հալածանքները գէպի իրենց հակառակորդները, գէպի նրանց առ հասարակ, որոնք իրենց փարախից չեն, որոնք իրենց նման մտածող չեն, իրենց թուժակով ածող ու պարողներից չեն:

Այն, ցաւալի, շատ ցաւալի, որ ալսօր զարդացած հալ դասակարգը երես է դարձրել մեր մամուլից (այս հարցին կը դառնանք մի ալ անգամ), ցաւալի է, որ ալսօր քիչ շատ կամք, խելք, դիրք ու հասկացողութիւն ունեցող հայերի աչքում կորցրել է հալ մամուլը իր նշանակութիւնը ու աւելի ցաւալին ալն է, որ ալսօրուալ «ալբուքենից» սկսողներն էլ վաղը մի փոքր որ առաջանան—զարգանան, պիտի աւելի զգուանքով շուռ տան երեսները իրենց «վոքրիութիւնը» շահագործող առաջադիմականներից:

Այս ալսպէս լինելով տուժողը-կորչողը պիտի լինի հալութիւն, աշխարհօրէն չահուղը նրանք, որոնք փոքրիկներին զալթակղեցնում են, որոնք իրենք իրենց փառաբանում են, որոնք եւրոպական քաղաքակրթութիւն չյս գիտութիւն աւելով հասկանում են անսանձութիւն և տնական ինքնուրուծիւր, մամուլ ասելով հասկանում են առատ կաթ տուղ կով, ընթերցող ասելով հասկանում են իրենց կաթը սպառող մանուկ: Այս թշուառ առաջադիմութիւնը տեսնելով, մնում է մեզ անմահ Նազարեանցի նման ասել:

«Ազգերնիս կը լառաջադիմ է կոր»:

ԽԱԿՈՒՆԻ

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԼԵՀԱՑԻՆԵՐԸ

Անցեալները «Նոր-Դարը» հաղորդել էր, թէ ամերիկացի մի խումբ լեհացիներ ցանկալով առանձին, ազգալին անկախ